

WOJCIECH ZAWADZKI *

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

MAZOWSZANIE W PROTESTANCKIM ELBLĄGU W OKRESIE NOWOŻYTNYM

Na początku XIII wieku wiele miejscowości na prusko-polskim pograniczu opustoszało w wyniku prowadzonych działań zbrojnych. Na tereny te napłynęła ludność z pobliskiego Mazowsza i z ziemi kujawskiej. Wraz z postępem chrystianizacji Pomezanii i Pogezaanii ludność polska przemieszczała się na północ, przybывая także do lokowanego w 1237 roku Elbląga. O znaczeniu polskiego osadnictwa na tym terenie świadczy „Księga Elbląska”, czyli „najstarszy zwód prawa polskiego”, zawierający najdawniejsze polskie prawo zwyczajowe. Niemiecki badacz Arthur Semrau, analizując w 1934 roku akcję osiedleńczą na terenie Żuław, stwierdził, że „narodowość ludności (na tym terenie) jest niewątpliwie co do daty zasiedlenia pierwotnie polska”. W Elblągu duże znaczenie w prowadzeniu duszpasterstwa ludności pruskiej i polskiej odgrywał ufundowany już w 1238 roku konwent dominikański. Jest charakterystyczne, że większość polskich osiedleńców w kolejnych wiekach, podobnie jak ich trzynastowieczni poprzednicy, osiedlała się właśnie koło kościoła dominikańskiego. Elbląska księga rachunkowa z tego czasu podaje sporo polskich nazwisk, co wskazuje na ekonomiczne motywy przybywania Polaków do tego miasta. Pierwszy polski kaznodzieja Jakub z Pucka wymieniany jest w 1412 roku. Niestety dla okresu średniowiecza nie da się wykazać wśród ludności polskiej zamieszkałej w Elblągu przybyszów z terenu Mazowsza⁹².

Elbląg w 1466 roku, co warto podkreślić, 60 lat wcześniej niż Warszawa, został włączony do Korony. Od tego momentu rozpoczęły się trwające do 1772 roku, czyli nieprzerwanie przez 306 lat, związki tego miasta z polską państwowością i kulturą. Wprawdzie miasto zdominowane było przez cały ten czas przez żywioł niemiecki, ale stopniowo migrowała do niego także ludność spoza pruskiej krainy, w tym Polacy, Szkoci i Holendrzy. Do 1525 roku czynnikiem jednoczącym mieszkańców Elbląga, tych autochtonicznych i tych nowo przybyłych, była wspólna religia katolicka. W liturgii obowiązywała łacina, nie było małżeństw międzywyznaniowych i wszyscy gromadzili się w tych samych kościołach w obrębie murów miejskich. Sytuacja radykalnie zmieniła się po wystąpieniu Marcina Lutera i pojawieniu się

* Ks. prof. dr hab. Wojciech Zawadzki – kierownik Katedry Historii Nowożytnej, Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. E-mail: w.zawadzki@uksw.edu.pl.

⁹² A. Semrau, *Zur Geschichte der Besiedlung des Grossen Werders im 13 Jahrhundert*, Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst Heft 42, Thorn 1934, s. 114-119; M. Józefczyk, *Średniowiecze Elbląga. Z problematyki społeczno-religijnej*, Elbląg 1996, s. 40-41, 61-63, 201-202, 234; R. Kubicki, *Dominikanie w Elblągu – materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem*, „Rocznik Elbląski”, 19/2004, s. 6-11; A. Lis, *Księga elbląska – źródło prawa XIII-wiecznej Polski*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 3-4/2014, s. 251-265.

w mieście protestanckich predykantów. Odtąd wyznanie religijne, naturalnie ujmując to w wielkim uproszczeniu, kreowało i wyznaczało nie tylko różnice konfesyjne, ale i etniczne.

Elbląg był jednym z trzech wielkich miast Prus Królewskich, obok Gdańska i Torunia. Włączenie do Korony wymuszało w sposób oczywisty organizację w tym mieście nowych polskich struktur administracyjnych i samorządowych. W Prusach Królewskich prawdopodobnie jeszcze w kwietniu 1454 roku planowano utworzenie czterech województw: elbląskiego, chełmińskiego, pomorskiego i królewieckiego. Po podpisaniu drugiego pokoju toruńskiego zostały się trzy województwa: pomorskie, malborskie i chełmińskie. Ostatecznie Elbląg znalazł się na terenie województwa malborskiego, najmniejszego, bo liczącego zaledwie 2096 km². W mieście po 1466 roku osadzono kasztelana, jako stałego reprezentanta władzy państwowej. Do kompetencji tego urzędnika należało nadzorowanie porządku i bezpieczeństwa, czuwanie nad sprawami obyczajowymi w mieście, a także orzekanie w niektórych przestępstwach kryminalnych oraz kwestie dotyczące Żydów. W latach 1467-1787 mianowano 35 kasztelanów elbląskich. Niemal wszyscy mieli pruskie pochodzenie. Jeden z nich, Adam Mikołaj Walewski, kasztelan w Elblągu od 1569 roku, przedtem był podkomorzym sochaczewskim. Nie można więc wykluczyć, że pochodził z ziemi mazowieckiej. Być może z urzędem kasztelańskim w tym mieście związani byli także przybysze z Korony, w tym z Mazowsza, ale nic o nich nie wiadomo⁹³.

W okresie nowożytnym jeszcze bardziej konsoliduje się polskie środowisko w Elblągu. Jego status społeczny w mieście był jednak bardzo niski. Większość Polaków zasiłała szeregi pańszczyzny i biedoty. Tylko nieliczni osiągnęli pełnię praw obywatelskich, a w księgach prawa miejskiego sporadycznie pojawiają się wpisy: „Staske ein Pole”, „Ulbricht Polonus Zimmermann”, „Woyttegk Cholewa”, „Hans Siwek”. Wielu Polaków przynależało do cechu mierników zbożowych, w którym składano przysięgę w języku polskim. Osoby z polskimi nazwiskami spotyka się aż do XVIII wieku wśród żołnierzy, wartowników miejskich i wśród służby miejskiej, czyli tam, gdzie potrzebna była znajomość języka polskiego.

O silnym polskim środowisku w nowożytnym Elblągu świadczy istnienie „kościółka polskiego”, jak nazywano protestancki kościół Świętego Ducha. Polska parafia ewangelicka w mieście była stosunkowo liczna, bo według obliczeń obejmowała około 10% mieszkańców miasta. Polaków można też odnaleźć wśród wiernych przy innych świątyniach, w tym przy katolickim staromiejskim kościele św. Mikołaja⁹⁴.

Bardzo trudną do przebadania grupą są polskie oddziały wojskowe stacjonujące w Elblągu. Obecność wojskowych polskiego pochodzenia z natury rzeczy miała charakter tymczasowy, mężczyźni ci nie mogli integrować się trwale z miejscową ludnością i wedle potrzeb przenoszeni byli do innych garnizonów. Ślady obecności polskich wojskowych znajdują się w katolickich księgach chrztów, gdzie figurują jako ojcowie chrzczonych dzieci.

⁹³ *Urzednicy Prus Królewskich XV-XVIII wieku*, opr. K. Mikulski, w: *Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990, s. 86; W. Szczuczko, *Polityczno-gospodarcze przesłanki rozwoju miasta*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 1 (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 5-6, 15-16; idem, *W nurcie polityki*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 1 (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 289; J. Włodarski, *Spoleczeństwo i życie codzienne*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 1 (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 143-145; W. Zawadzki, *Znaczenie drugiego pokoju toruńskiego dla Elbląga*, w: *Polska i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466 r.). Skutki i znaczenie dla ziem pruskich*, red. D. Makiła, Warszawa 2017, s. 43-50.

⁹⁴ S. Gierszewski, *Elbląg. Przeszość i teraźniejszość*, Gdańsk 1970, s. 69-70; M. Józefczyk, *Duszpasterstwo polskie w Elblągu*, „Studia Elbląskie”, 6/2004/2005, s. 7-19; E. Paprocka, *Tolerowani, nie lubiani. Katolicy w Elblągu w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Warszawa 2009, passim.

Wpisy te zazwyczaj informują o przynależności do polskiego wojska, podawane są nawet nazwy oddziałów wywodzone od ich dowódców, ale noty metrykalne zupełnie milczą o terytorialnym pochodzeniu ojców w mundurach⁹⁵.

Reasumując, należy podkreślić, że istnieje bogata dokumentacja źródłowa dotycząca obecności Polaków w nowożytnym Elblągu. Niestety w archiwaliach, jeśli podawane było pochodzenie etniczne i terytorialne, z reguły zamieszczano lakoniczny wpis „ex Polonia”, „Polonus” lub „der Pole”. Niezmiernie rzadko określano precyzyjniej region pochodzenia. Rdzennymi mieszkańcami Elbląga, którzy przez wieki tworzyli rozmaite dokumenty, zbędne wydawało się uszczegóławianie polskiej krainy geograficznej, z której ludność przybywała do miasta. W nowożytnych elbląskich archiwaliach o charakterze urzędowym nie spotyka się więc adnotacji „Masovita, Masovius”. Trzeba jednak podkreślić, że ta lakoniczność nie była wyłącznie praktyką Prusaków, bo dokumenty tworzone w tym czasie przez koroniarzy, mieszkańca Prus Królewskich określały lakonicznie „Prutenus” i też nie uszczegóławiały miejsca pochodzenia.

Istnieją jednak dwa rodzaje nowożytnych archiwaliów elbląskich, w których dość często spotyka się precyzyjnie określone miejsce pochodzenia Polaków przybywających do miasta. Wśród nich można także odnaleźć grupę Mazowszan. Przy niektórych z nich podano nawet konkretną miejscowość pochodzenia. W przypadku elbląskich matrykuł gimnazjalnych i elbląskich katolickich ksiąg metrykalnych, bo o tych archiwaliach mowa, dokładne odnotowanie miejsca pochodzenia miało istotne znaczenie. W tych pierwszych dokumentach był to zwyczaj praktykowany przez niemal wszystkie ówczesne uczelnie, a w przypadku dokumentów kościelnych wymagały tego przepisy prawa kanonicznego⁹⁶.

Gimnazjum akademickie w Elblągu zostało utworzone w 1535 roku i było najstarszym pruskim gimnazjum. Kolejne tego typu placówki oświatowe powstały w Gdańsku w 1558 roku, a w Toruniu dopiero w 1568 roku. Wśród rektorów i wykładowców gimnazjum elbląskiego są wybitni pedagodzy znani daleko poza granicami Rzeczypospolitej, Wilhelm Gnapheus, Jan Mylius, Jan Amos Komeński, Piotr Datheen, Mikołaj Wimmann, Piotr Siccus, Andrzej Aurifaber i Joachim Pastorius. Zdecydowana większość elbląskich wykładowców w latach 1535-1772 pochodziła spoza granic Rzeczypospolitej, głównie ze środkowych i wschodnich Niemiec. Nauczycieli urodzonych w Elblągu, w Prusach i w innych prowincjach państwa

⁹⁵ W. Zawadzki, *Przeszłość Elbląga w katolickich księgach metrykalnych zapisana*, „Rocznik Elbląski”, 26/2015, s. 27-28.

⁹⁶ Na obszarze Prus Królewskich szczegółowe informacje o miejscu pochodzenia gimnazjalistów, poza matrykułami elbląskimi, znajdują się w matrykułach braniewskich, reszelskich, gdańskich, toruńskich i chełmińskich. Por. *Die Schüler des braunsberger Gymnasiums von 1694-1776*, Monumenta Historiae Warmiensis, Lieferung 36-38, Bd XII, 1 – XII, 3, hrsg. G. Lühr, Braunsberg 1932, 1933, 1934; idem, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1905, Bd. 15, s. 391-464, 579-704; idem, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1910, Bd. 16, s. 158-312; idem, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1910, Bd. 17, s. 1-144; idem, *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1913, Bd. 18, s. 138-167; *Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580-1814*, opr. Z. Nowak, P. Szafran, Warszawa-Poznań 1974; *Album uczniów chełmińskiego gimnazjum akademickiego 1692-1816*, opr. Z. Nowak, P. Szafran, Wrocław 1975; *Metryka uczniów toruńskiego gimnazjum akademickiego 1600-1817*, t. 1 (1600-1717), cz. 2 (1718-1817), wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, 1998.

polsko-litewskiego było niewielu. Żaden z elbląskich pedagogów nie pochodził z Mazowsza i zdecydowały o tym niewątpliwie względy wyznaniowe⁹⁷.

Niestety nie zachowały się metryki gimnazjalne z lat 1535-1597, a więc z okresu, gdy napływał do Elbląga młodzieży polskiej był szczególnie intensywny. W zachowanych metrykach z lat 1598-1786 zapisano nazwiska 11757 uczniów. Większość młodzieńców kształcących się w gimnazjum pochodziła z Elbląga i terenu Prus Królewskich i Książęcych, ale wielu przybyło z odległych stron. Za rektoratu Jana Myliusza w latach 1597-1629 ze Śląska przybyło 47 uczniów, z Księstwa Zachodniopomorskiego – 79, krajów niemieckich – 212, Czech – 11, Węgier – 38, Anglii i Szkocji – 101, Holandii – 12, Belgii – 4, Szwecji – 11. Ogółem młodzież z terytoriów Rzeczypospolitej i jej lenników stanowiła około 80% ogółu immatrykułowanych, a cudzoziemcy – ponad 20%.

Elbląska uczelnia była szczególnie chętnie odwiedzana przez polskich protestantów pochodzenia szlacheckiego i mieszczańskiego. W tym luteranckim gimnazjum spotykali się jednak nie tylko kalwini, luteranie i arianie, ale także katolicy, wśród nich także przyszli hierarchowie kościelni.

Według obliczeń Jana Małeckiego, który wnikliwie przeanalizował elbląskie matrykuły, w latach 1598-1786 kształciło się 90 uczniów określonych jako „Polacy” i 119 nazwanych „szlachta polska”. Doliczając Polaków mieszczańskiego pochodzenia, szlachtę polską z terenu Prus i studentów noszących polskie nazwiska, ta nacja w całych dziejach gimnazjum, zdaniem Małeckiego, liczyła 977 osób, co stanowi 8,3% ogółu. Natomiast zasłużony przedwojenny historyk elbląski Hugon Abs, wydawca matrykuł elbląskich, doliczył się w gimnazjum 306 Polaków. Rozbieżności są więc znaczne i są spowodowane różną metodologią badań.

Spośród przedstawicieli polskiej szlachty kształcącej się w Elblągu warto odnotować: wojewodę lubelskiego Mikołaja Firleja, dwóch siostrzeńców wojewody krakowskiego Piotra Kmity – Andrzeja i Erazma Barzów, kanonika warmińskiego (bratanka biskupa warmińskiego) Sebastiana Kromera, kanonika krakowskiego Rafała Mstowskiego, kanonika krakowskiego Mariana Leżeńkiego, Jana Tarłę (przypuszczalnie kasztelana wiślickiego), wojewodę podlaskiego (bratanka biskupa warmińskiego) Wacława Leszczyńskiego i Mikołaja Ostroroga (zapewne starostę drohowyskiego)⁹⁸.

Ustalono, że w latach 1598-1786 immatrykułowano w elbląskim gimnazjum 20 młodzieńców przybyłych z terenu Mazowsza (por. tabela 1). Zdecydowana większość z nich, aż 14, pochodziła z Warszawy. Do tej grupy można doliczyć także Jakuba Stanisława Koluskiego z Woli pod Warszawą, zapisanego pod datą 7 marca 1679 roku. Dwóch rodzonych braci, Albert i Wawrzyniec Lidell, przybyło w czerwcu 1641 roku z Warki. Przy Krzysztofie Lewickim, immatrykułowanym 8 lipca 1626 roku, zanotowano tylko ogólnie, że przybył z Mazowsza. Dwaj inni bracia pochodzenia szlacheckiego, Jakub Wawrzyniec i Władysław Ludwik Krasieńscy, uczący się w Elblągu od 1644 roku, byli synami kasztelana ciechanowskiego, potem

⁹⁷ M. Pawlak, *Dzieje Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535-1772*, Olsztyn 1972, passim; idem, *Nauczyciele gimnazjum elbląskiego w latach 1535-1772 (część I)*, „Rocznik Elbląski”, 5/1972, s. 139-158; idem, *Nauczyciele gimnazjum elbląskiego w latach 1535-1772 (część II)*, „Rocznik Elbląski”, 6/1973, s. 127-175; idem, *Ośrodek życia umysłowego*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 1 (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 198-211; idem, *Szkolnictwo i oświata w okresie baroku i oświecenia*, w: „Historia Elbląga”, t. 2, cz. 2 (1626-1772), red. A. Groth, Gdańsk 1997, s. 158-169.

⁹⁸ J. Małecki, *Młodzież polska w gimnazjum elbląskim w XVI-XVIII w.*, „Rocznik Elbląski”, 3/1965, s. 51-69; M. Pawlak, *Ośrodek życia umysłowego*, op.cit., s. 208.

płockiego, Stanisława, zmarłego w 1654 roku. Ojciec żonaty był trzykrotnie, z Katarzyną Szczawińską, potem z Teodorą Grzybowską, a na koniec z Barbarą Noskowską, któraś z tych niewiast była więc ich matką. Jakub Wawrzyniec Krasiński był podkomorzym płockim i starostą nowokorczyńskim. Ożenił się z Joanną Olędzką. Zmarł w 1660 roku. Jego brat Władysław Ludwik był chorążym płockim. Zmarł w 1679 roku.

Rodzonymi braćmi byli także dwaj warszawiacy, Karol Gottfried i Jan Gottlob Thies. Karol Gottfried urodził się 4 sierpnia 1756 roku, a Jan Gottlob w 1758 roku. Obaj byli synami kupca i papiernika warszawskiego Jana Piotra.

Poza Kacprem Mrozeusem, wszyscy warszawiacy kształcący się w Elblągu nosili niemieckie nazwiska: Giese, Ercenberger, Weiß, Froß, Knaust, Schellert, Helm, Neumann, Trotz, Thies, Hemeling, Peplau. Należy sądzić, że byli to synowie niemieckich kupców osiadłych w stolicy Rzeczypospolitej. W przypadku niektórych wiadomo to na pewno. Poza wspomnianymi braćmi Thies, synem kupca warszawskiego był Krystian August Hemeling oraz Albrecht Giese. Trudno to dowieść, ale zapewne były to rodziny protestanckie, dlatego wybrały na miejsce edukacji pruski i luterański Elbląg. Nie można też wykluczyć, że w przypadku niektórych studentów przyjazd do Elblągu był spowodowany więzami rodzinnymi lub powrotem do miejsca pochodzenia rodziców lub dziadków.

Jeszcze liczniejszą grupę Mazowszan odnaleziono w katolickich księgach metrykalnych parafii św. Mikołaja w Elblągu. Trzeba jednak od razu zaznaczyć, że wpisy o pochodzeniu terytorialnym umieszczano wyłącznie w księgach zawartych związków małżeńskich, bo, jak już zaznaczono, wymagało tego prawo kościelne. Od duchownego oczekiwano ustalenia faktu udzielenia chrztu świętego i miejsca zamieszkania, by tam wygłosić zapowiedzi przedślubne i stwierdzić brak przeszkód kanonicznych.

W Archiwum Diecezji Elbląskiej zachowały się 22 księgi metrykalne parafii katolickiej św. Mikołaja w Elblągu z lat 1642-1896. Wśród nich „jest 7 ksiąg, w których zarejestrowano śluby zawarte w elbląskiej świątyni staromiejskiej w latach 1662-1896. Zgodnie z poleceniem władz kościelnych w katolickich aktach ślubów notowano datę zawarcia związku, informacje o kapłanie błogosławiącym związek, imiona i nazwiska nupturientów, ich wiek, stan cywilny, wyznanie i pochodzenie terytorialne oraz imiona i nazwiska świadków ślubu. Bardzo często przy narzeczonych dopisywano również informacje dotyczące pochodzenia społecznego, wykonywanego zawodu, a przy narzeczonej podawano informacje o jej ojcu. Naturalnie od solidności osoby dokonującej konkretnego wpisu metrykalnego zależało uwzględnienie tych wszystkich informacji. W praktyce wiele wpisów nie podaje wieku narzeczonych, a w latach 1679-1683 i 1720-1739 nie notowano ich pochodzenia terytorialnego. Z nieznanym powodem zachowały się tylko szczątkowe informacje o ślubach w 1662 i 1663 roku, a za lata 1665-1668 nie ma żadnych ślubnych wpisów metrykalnych⁹⁹.

W latach 1669-1772 zawarto w elbląskim kościele staromiejskim ogółem 6646 związków małżeńskich, w tym 1815 ślubów zawarli pomiędzy sobą elblążanie, 858 było małżeństw, w których narzeczony pochodził z Elbląga, a narzeczona spoza tego miasta, 921 małżeństw było w sytuacji odwrotnej oraz 1302 małżeństwa dotyczyły narzeczonych pochodzących

⁹⁹ Elbląskie katolickie księgi ślubów posiadają sygnatury: 1, 2, 3, 11, 12, 13, 14. Niektóre z nich są współopracowane z księgami chrztów lub zgonów. W. Zawadzki, *Katolickie księgi metrykalne diecezji elbląskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 84/2005, s. 373-393; idem, *Ożenki katolickie jako element ruchu migracyjnego w nowożytnym Elblągu*, w: *Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi metrykalne*, red. W. Zawadzki, Elbląg 2016, s. 197.

spoza Elbląga. Należy pamiętać, że zawarcie związku sakramentalnego w Elblągu nie było równoznaczne z osiedleniem się w tym mieście na stałe. Poza metrykaliai nie ma jednak żadnego innego materiału źródłowego, który pozwoliłby badać losy elbląskich nowożeńców, również tych przybyłych z terenu Mazowsza.

Związek małżeński w kościele św. Mikołaja w Elblągu w latach 1669-1772 zawarło 4213 nupturientów pochodzących spoza tego miasta. W drugiej połowie XVII wieku i na początku XVIII wieku narzeczonych pochodzących spoza miasta było najwięcej. W tym okresie znaczącą grupę stanowili przybysze z terenu Korony, Litwy i Warmii oraz z odległych regionów Europy, co miało niewątpliwie wpływ na rozwój wielokulturowości miasta. Na stałym wysokim poziomie była grupa narzeczonych przybyłych z terenu Prus Książęcych. Od połowy XVIII wieku proporcje jednak wyraźnie odwracają się i do rzadkości należą małżeństwa z nupturientami z Korony lub Litwy.

W latach 1669-1772 w elbląskim kościele św. Mikołaja ślub zawarło 206 osób, przy których w metryce ogólnie zapisano, że przybyły z Korony (ex Polonia), i 51 osób przybyłych z Litwy (ex Lithuania). W tym czasie 12 narzeczonych pochodziło z Podlasia (ex Podlachia). Nie można wykluczyć, że w tej dużej, bo liczącej aż 269 osób, grupie byli także Mazowszanie. Dziś nie jest możliwe dokładne analizowanie ich pochodzenia. W elbląskich metrykach ślubnych często natrafia się jednak na nazwy konkretnych polskich miast, z których pochodzili nupturienti. Aż 47 osób przybyło z Grodna, po 1 osobie z Augustowa, Bydgoszczy, Drohiczyzna, Gniezna, Kalisza, Kamieńca Podolskiego, Knyszyna, Lwowa, Nakła, Opatowa, Piotrkowa, Równego, Sandomierza i Wieliczki. Z Poznania pochodziło 8 osób, a z Krakowa 4 osoby¹⁰⁰.

Ustalono nazwiska 44 przybyszów z Mazowsza, którzy w okresie nowożytnym zawarli w zdominowanym przez luteran Elblągu katolicki związek małżeński (por. tabela 2). Wśród nich było 14 kobiet i 30 mężczyzn. Przy 8 osobach w metryce zanotowano ogólnie, że pochodziły z terenu Mazowsza. Z Warszawy pochodziło 9 osób, z Łomży – 5, z Ostrołki – 4, z Ciechanowa – 3, z Łowicza – 3, z okolic Płocka – 2, ze Szczuczyna – 2 oraz po 1 osobie z Warki, Pułtuska, Różana, Płocka, Lewiczyna, Czarnowa, Kaczynowa koło Łomży i z Gnojowa.

Od lat 80. XVII wieku przy nupturientach notowano ich wyznanie religijne. Wśród 29 Mazowszan z określonym wyznaniem znalazła się tylko jedna luteranka, Maria, córka zmarłego Moysisa Bapsta, która w 1702 roku wyszła za katolika z Olsztyna Jana Borowskiego. Wszyscy pozostali Mazowszanie to katolicy, co nie znaczy, że związki małżeńskie zawierali ze współwyznawcami. Trzech katolickich Mazowszan wstąpiło w Elblągu w związki małżeńskie z luterankami. W 1703 roku ślub taki zawarł pochodzący z Łowicza Marcin Staniszewski. Jego oblubienicą została Anna, córka zmarłego Jana Radamachera z Księstwa Pruskiego (Królestwo Prus). Jan Lipniewicz z Mazowsza w 1704 roku ożenił się z luteranką z Nowego nad Wisłą, córką zmarłego Jana Welichowskiego. Trzeci taki ożenek miał miejsce w 1711 roku pomiędzy Albertem Krajewskim z Ciechanowa a Katarzyną, córką Michała Hauptmanna z miejscowości zapisanej zapewne w zniekształconej formie – Sechstensis. Być może było to Szestno koło Mrągowy. Pozostałe związki zawarli pomiędzy sobą katolicy.

Interesująca jest analiza pochodzenia współmałżonków Mazowszan zawierających w Elblągu związki małżeńskie. W zaledwie 12 małżeństwach na 43 analizowane (ok. 28%), osoby przybyłe z terenu Mazowsza wybrały na współmałżonka osobę pochodzącą z parafii

¹⁰⁰ Ibidem, s. 198-200, 203-204.

elbląskiej. Pozostałych 30 Mazowszan wybrało mężczyznę lub kobietę spoza tego miasta, niekiedy z bardzo odległych stron, np. Rusi, Cynt, Kętrzyna, Lubawy, Barczewa, Giżycka, Olsztyna, Grodna, Jezioran, Bielska. W jednym przypadku oboje narzeczeni pochodzili z tej samej mazowieckiej miejscowości – Szczuczyna.

Tylko w trzech przypadkach przy nupturientach z terenu Mazowsza podano ich status społeczny lub profesję. 24 kwietnia 1701 roku ślub z gdańszczanką Katarzyną zawarł Paweł Petzinski, syn warszawskiego szewca. Natomiast 22 i 28 maja 1703 roku na ślub w Elblągu zdecydowało się dwóch polskich żołnierzy. O Jakubie Jasińskim zapisano ogólnie, że pochodził z Mazowsza, a narzeczoną była Katarzyna Woit, katoliczka z terenu Księstwa Pruskiego (Królestwo Prus). Ślub ten odbył się z dyspensą biskupią od nieznannej przeszkody kanonicznej. Drugi polski żołnierz, Kazimierz Bujanowski, pochodził z Warszawy. Związek sakramentalny zawarł z Anną Podgórską z Grodna, wyznania katolickiego. Świadcami zawarcia obu małżeństw byli polscy żołnierze stacjonujący w mieście, zapewne koledzy nowożeńców.

Przy żadnym Mazowszaninie nie zapisano, że był stanu szlacheckiego. Być może jednak z tego stanu pochodził Michał Kaczyński z Kaczynowa koło Łomży, ale chyba nie ekspozował się ze swym pochodzeniem, bo nie zapisano przy jego nazwisku „Nobilis”. Ponadto ożenił się 1 września 1697 roku z Katarzyną, wdową po biedaku Mateuszu Martin z Bornit koło Pieniężna.

Pośrednio metryki ślubne Mazowszan przybyłych do Elbląga poświadczają, że powiększali oni grupę katolickiego plebsu w tym mieście. Nie odgrywali żadnej istotnej roli społecznej w lokalnym środowisku. Nie ma Mazowszan wśród miejscowych decydentów i patrycjuszy. Być może nieliczni poprzez ożenki osiągnęli wyższy status społeczny, ale co najwyżej w określonej grupie zawodowej. Otwartym pozostaje też pytanie, na ile przybyli do Elbląga Mazowszanie wiązali się z tym miastem dożgonnie? Nie ma dotąd tak szczegółowych badań, a choć są one niezmiernie trudne do przeprowadzenia, są wykonalne, bo zachował się komplet katolickich ksiąg chrztów i zgonów.

Matrykuły elbląskiego gimnazjum i katolickie księgi metrykalne kościoła staromiejskiego św. Mikołaja odnotowały ogółem 66 osób przybyłych z Mazowsza do Elbląga w okresie nowożytnym. To niewiele na okres około 250 lat, ale trzeba pamiętać, że rzeczywistość reprezentacja mazowiecka w tym mieście była znacznie większa i prawdopodobnie niemożliwa do poznania. Z drugiej strony nie była to na tyle zwarta i liczna grupa ludności, by mogła odegrać w dziejach miasta jakąś istotną rolę. W nowożytnym Elblągu bowiem, wbrew ustrojowi państwa polskiego, to katolicy byli zaledwie tolerowani przez luteran. Katolicy Mazowszanie w tym mieście byli w tym czasie traktowani tak jak protestanci na Mazowszu.

Tabela 1. Mazowszanie kształcący się w gimnazjum elbląskim w latach 1598-1786¹⁰¹.

Pochodzenie z terenu Mazowsza	Imię i nazwisko	Data przyjęcia do gimnazjum (nota metrykalna)
Warszawa	Albrecht Giese ^a	5.12.1599, nr 98
Warszawa	Łukasz Ercenberger	23.10.1600, nr 21
Warszawa	Augustyn Weiß	29.09.1608, nr 12
Warszawa	Kacper Mrozeus	11.07.1619, nr 24
Mazowsze	Krzysztof Lewicki	8.07.1626, nr 18
Warszawa	Baltazar Froß	27.09.1640, nr 43
Warka	Albert Lidell	17.06.1641, nr 28
Warka	Wawrzyniec Lidell	17.06.1641, nr 29
Ciechanów	Jakub Wawrzyniec de Krasne Krasieński ^b	26.11.1644, nr 22
Ciechanów	Władysław Ludwik de Krasne Krasieński ^c	26.11.1644, nr 23
Warszawa	Konrad Knaust	10.06.1654, nr 39
Warszawa	Jerzy Schellert	20.10.1672, nr 6
Warszawa	Jan Helm	17.12.1676, nr 32
Wola/Warszawa	Jakub Stanisław Koluski	7.03.1679, nr 17
Warszawa	Efraim Neumann	29.09.1715, nr 55
Warszawa	Michał Abraham Trotz	29.11.1722, nr 40
Warszawa	Karol Gottfried Thies ^d	23.09.1767, nr 27
Warszawa	Jan Gottlob Thies	23.09.1767, nr 28
Warszawa	Krystian August Hemeling ^e	4.12.1775, nr 31
Warszawa	Jan Zygmunt Peplau	17.07.1786, nr 16

^a I.T. Baranowski, *Z dziejów rodów patrycjuszowskich miasta Starej Warszawy*, Warszawa 1915, s. 12, 20, 21; W. Smoleński, *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1976, s. 43.

^b Brat Władysława Ludwika. Syn kasztelana ciechanowskiego, potem płockiego, Stanisława (zm. 1654), żonatego z Katarzyną Szczawińską, potem z Teodorą Grzybowską, a na koniec z Barbarą Noskowską. Był podkomorzym płockim i starostą nowokorczyńskim. Żonaty z Joanną Ołędzką. Zmarł w 1660 roku. Por. J. Małecki, *Młodzież polska w gimnazjum elbląskim w XVI-XVIII w.*, op. cit., s. 64.

^c Brat Jakuba Wawrzyńca. Syn kasztelana ciechanowskiego, potem płockiego, Stanisława (zm. 1654), żonatego z Katarzyną Szczawińską, potem z Teodorą Grzybowską, a na koniec z Barbarą Noskowską. Chorąży płocki. Został proboszczem płockim. Zmarł w 1679 roku. Por. ibidem.

^d Karol Gottfried Thies urodził się 4 sierpnia 1756 roku. On i jego brat byli synami kupca warszawskiego Jana Piotra. Thiesowie byli papiernikami warszawskimi. Por. W. Smoleński, *Mieszczanstwo warszawskie*, op. cit., s. 74.

^e Syn Sebastiana Hemelinga, kupca warszawskiego. Urodził się 12 grudnia 1762 roku w Warszawie.

¹⁰¹ Wykorzystano edycję źródłową *Die Matrikel des Gymnasiums zu Elbing (1598-1786)*, hrsg. H. Abs, Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, Bd. 19, Danzig 1936, 1939. Publikacja została wydana w trzech zeszytach w 1936, 1939 i 1944 roku.

Tabela 2. Mazowszanie zawierający związek małżeński w katolickim kościele św. Mikołaja w Elblągu w latach 1669-1772¹⁰².

Mazowieckie miejsce pochodzenia	Data zawarcia związku małżeńskiego w Elblągu	Mazowszanin przybyły do Elbląga	Współmałżonek	Nota źródłowa
Mazowsze	13.01.1669	Józef Ciechanowski	Maria, służąca z Elbląga	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Mazowsze	27.01.1669	Adam Stępień	Anna z Rusi	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Lewiczyn	8.07.1669	Albert Barnart	Elżbieta, wdowa z Cynthen	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Łomża	21.07.1669	Jan Zebrzycki	Jadwiga, wdowa „a Olecz”	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Mazowsze	26.01.1670	Albert Gumbkowski	Barbara, wdowa z Polski	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Mazowsze	4.05.1670	Katarzyna, wdowa	Andrzej Biedrowski, z Litwy	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Czarnowo	11.05.1670	Jan Konarzeski	Małgorzata, wdowa z Elbąga	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Warszawa	26.11.1671	Katarzyna Benkmanin	Adam Mischkati z Polski	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Ostrołęka	8.05.1672	Wawrzyniec Sokolinzik	Anna Kolakin, panna, z Kętrzyna	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Ostrołęka	13.06.1672	Maria, panna	Jan Geletski z Polski	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Pułtusk	4.02.1674	Anna, panna	Michał Buława z Rzecka koło Biskupca Resz.	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Warszawa	24.04.1674	Maria Bastian, panna	Jan Kriger, z Lubawy	ADEg M Elbląg km 1662-1701
okolice Płocka	15.11.1676	Szymon Rzezanowicz	Zuzanna Jaklin, panna, z Mokin koło Barczewa	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Ostrołęka	1.03.1677	Maria Potkanin	Jerzy Malinowski, z Prus Książęcych z okolic Giżycka	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Ciechanów	14.11.1688	Stefan Eichert, katolik	Katarzyna, córka Wawrzyńca Marquarda z ?Schönsensis, katoliczka	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Łowicz	13.02.1689	Marcin Staniszewski, katolik	Katarzyna, wdowa po Janie Sokołowskim, katoliczka z Elbląga	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Kaczynowo koło Łomży	1.09.1697	Michał Kaczyński, katolik	Katarzyna, wdowa po Mateuszu Martin biedaku z Bornit koło Pienięzna, katoliczka	ADEg M Elbląg km 1662-1701

¹⁰² Opracowano na podstawie katolickich ksiąg metrykalnych parafii św. Mikołaja w Elblągu z lat 1669-1772 przechowywanych w Archiwum Diecezji Elbląskiej.

Mazowieckie miejsce pochodzenia	Data zawarcia związku małżeńskiego w Elblągu	Mazowszanin przybyły do Elbląga	Współmałżonek	Nota źródłowa
Gnojowo	25.07.1700	Katarzyna, panna, córka zmarłego Adama Domeysa, katoliczka	Tomasz Berendt, wdowiec z Elbląga, katolik	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Warszawa	24.04.1701	Paweł Petzinski, syn zmarłego szewca Mate- usza, katolik	Katarzyna, córka Filipa Rueckera z Gdańska, katoliczka	ADEg M Elbląg km 1662-1701
Mazowsze	20.05.1702	Maria, luteranka, córka zmarłego Moysis Bapst	Jan Borowski, katolik z Olsztyna	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 97
Łowicz	10.05.1703	Marcin Staniszewski, katolik	Anna, luteranka z Księ- stwa, córka zmarłego Jana Rademachera	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 100v.
Mazowsze	22.05.1703	Jakub Jasiński, katolik, żołnierz polski ^a	Katarzyna, katoliczka z Księstwa, córka Michała Woita	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 100v.
Warszawa	28.05.1703	Kazimierz Bujanowski, katolik, żołnierz polski ^b	Anna, katoliczka z Grodna, córka Jana Podgórskiego	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 100v.
Różan	7.10.1703	Stanisław Hernowski, katolik	Anna, katoliczka z Litwy, córka zmarłego Jana Preissa	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 101v.
Płock	7.10.1703	Paweł Pohl, katolik	Anna, katoliczka z Mal- borka, wdowa po Janie Żaklowskim	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 101v.
Mazowsze	28.01.1704	Jan Lipniewicz, katolik	Helena, luteranka z No- wego, córka zmarłego Jana Welichowskiego	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 103v.
Warszawa	15.11.1705	Krzysztof Kolloszewski, katolik	Maria, luteranka z Elbląga, wdowa po Marcinie Aland	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 107v.
Warszawa	7.01.1706	Szymon Sobiecki, katolik	Barbara, katoliczka z El- bląga, wdowa po Jakubie Zielińskim	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 108v.
Łomża	7.06.1711	Albert Konopka, katolik	Dorota, katoliczka z El- bląga, wdowa po Krzysz- tofie Warszawskim	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 118v.
Ostrołęka	19.07.1711	Jan Ostrowski, katolik	Marianna, katoliczka z El- bląga, córka Jana Ambrosii	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 119.
Ciechanów	18.08.1711	Albert Krajewski, katolik	Katarzyna, luteranka ?Sehstensis, córka Michała Hauptmanna	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 119.
Mazowsze	5.06.1712	Jan Straski, katolik	Krystyna, katoliczka z Elbląga, wdowa po Kazi- mierzu Bartkiewicz	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 120v.
Łomża	28.08.1712	Jan Zimnik, katolik	Elżbieta, katoliczka z Grodna, córka Mikołaja Gogadka	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 120v.

Mazowieckie miejsce pochodzenia	Data zawarcia związku małżeńskiego w Elblągu	Mazowzianin przybyły do Elbląga	Współmałżonek	Nota źródłowa
Szczuczyn	20.10.1712	Paweł Srepniewicz, katolik	Krystyna, katoliczka ze Szczuczyna, wdowa po Aleksandrze Navalin	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 120v.
Łomża	27.10.1712	Anna Maria, katoliczka, córka Jana Bartel	Wawrzyniec Behr, katolik z Jezioran	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 120v.
Warszawa	12.06.1713	Jan Döhnert, katolik	Anna, katoliczka z Elbląga, wdowa po Kazimierzu Dombrowskim	ADEg M Elbląg km 1702-1715, k. 121v.
Warka	10.01.1718	Paweł Skurski, katolik	Maria Elsner, katoliczka z Elbląga,	ADEg, M Elbląg km 1716-1739.
Warszawa	11 09.1718	Katarzyna, katoliczka, córka Jakuba Lipowskiego	Albert Olszewski, katolik z Bielska	ADEg, M Elbląg km 1716-1739.
Ciechanów	7.11 1718	Tomasz Łoniewski, katolik	Regina, katoliczka z Elbląga, córka Adama Mensede	ADEg, M Elbląg km 1716-1739.
Warszawa	5.11.1742	Teresa, katoliczka, córka zmarłego Antoniego Sokolińskiego	Wawrzyniec Grabowski, katolik z Warmii	ADEg, M Elbląg km 1740-1766.
Łomża	8.06.1750	Maciej Zieliński, katolik	Anna Maria Petrowszanka	ADEg, M Elbląg km 1740-1766.
okolice Płocka	16.06.1765	Marianna Szumowska, katoliczka	Michał Szczepański, katolik z Prus	ADEg, M Elbląg km 1740-1766.
Łowicz	17.02.1772	Maria Rosińska (Roszczinska)	Jakub Gottscheid, lutera- nin, żołnierz	ADEg, M Elbląg km 1767-1825, s. 40.

^a Ślub z dyspensą biskupią. Świadcami ślubu byli polscy żołnierze.

^b Świadcami ślubu byli polscy żołnierze.

Mazovians in Protestant Elbląg in the modern times Abstract

In modern times, Royal Prussia used to be a multi-denominational and multicultural area. Elbląg, one of the three great Prussian cities, had a similar character until 1772. Since the middle of the 16th century, many Poles from Lithuania and the Crown, including Mazovia, came to this Lutheran town. The preserved Catholic metric books and the matricules of the academic gymnasium established in 1535 in Elbląg allow a study of the presence of the Mazovians in Elbląg in the past. In the source material, apart from the personal data, also the place of origin, age and sometimes family and social status were recorded. In total, 66 newcomers from Mazovia were registered in the archives of Elbląg. They did not play any significant role in the history of the city.

Keywords: Elbląg, Elbląg gymnasium, Mazovia, matricules, Royal Prussia

BIBLIOGRAFIA

- Album uczniów chełmińskiego gimnazjum akademickiego 1692-1816*, opr. Z. Nowak, P. Szafran, Wrocław 1975.
- Baranowski I.T., *Z dziejów rodów patrycjuszowskich miasta Starej Warszawy*, Warszawa 1915.
- Die Matrikel des Gymnasiums zu Elbing (1598-1786)*, hrsg. H. Abs, Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens, Bd. 19, Danzig 1936, 1939.
- Die Schüler des braunsberger Gymnasiums von 1694-1776*, Monumenta Historiae Warmienseis, Lieferung 36-38, Bd. XII, 1 – XII, 3, hrsg. G. Lühr, Braunsberg 1932, 1933, 1934.
- Gierszewski S., *Elbląg. Przeszość i terażniejszość*, Gdańsk 1970.
- Józefczyk M., *Duszpasterstwo polskie w Elblągu*, „Studia Elbląskie”, 6/2004/2005, s. 7-19.
- Józefczyk M., *Średniowiecze Elbląga. Z problematyki społeczno-religijnej*, Elbląg 1996.
- Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580-1814*, opr. Z. Nowak, P. Szafran, Warszawa-Poznań 1974.
- Kubicki R., *Dominikanie w Elblągu – materialne podstawy egzystencji konwentu i jego związki z miastem*, „Rocznik Elbląski”, 19/2004, s. 6-11.
- Lis A., *Księga elbląska – źródło prawa XIII-wiecznej Polski*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 3-4/2014, s. 251-265.
- Lühr G., *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1905, Bd. 15, s. 391-464, 579-704.
- Lühr G., *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1910, Bd. 16, s. 158-312.
- Lühr G., *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1910, Bd. 17, s. 1-144.
- Lühr G., *Die Schüler des Rösseler Gymnasiums nach dem Album der Marianischen Kongregation*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, 1913, Bd. 18, s. 138-167.
- Małecki J., *Młodzież polska w gimnazjum elbląskim w XVI-XVIII w.*, „Rocznik Elbląski”, 3/1965, s. 51-69.
- Metryka uczniów toruńskiego gimnazjum akademickiego 1600-1817*, t. 1 (1600-1717), cz. 2, (1718-1817), wyd. Z.H. Nowak, J. Tandecki, Toruń 1997, 1998.
- Paprocka E., *Tolerowani, nie lubiani. Katolicy w Elblągu w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Warszawa 2009.
- Pawlak M., *Dzieje Gimnazjum Elbląskiego w latach 1535-1772*, Olsztyn 1972.
- Pawlak M., *Nauczyciele gimnazjum elbląskiego w latach 1535-1772 (część I)*, „Rocznik Elbląski”, 5/1972, s. 139-158.
- Pawlak M., *Nauczyciele gimnazjum elbląskiego w latach 1535-1772 (część II)*, „Rocznik Elbląski”, 6/1973, s. 127-175.
- Pawlak M., *Ośrodek życia umysłowego*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 1 (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 198-211.
- Pawlak M., *Szkolnictwo i oświata w okresie baroku i oświecenia*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. 2 (1626-1772), red. A. Groth, Gdańsk 1997, s. 158-169.

- Semrau A., *Zur Geschichte der Besiedlung des Grossen Werders im 13 Jahrhundert*, Mitteilungen des Coppersnicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst Heft 42, Thorn 1934.
- Smoleński W., *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1976.
- Szczuczko W., *Polityczno-gospodarcze przesłanki rozwoju miasta*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. I (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 5-6, 15-16.
- Szczuczko W., *W nurcie polityki*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. I (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 289.
- Urządnicy Prus Królewskich XV-XVIII wieku*, opr. K. Mikulski, w: *Urządnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990, s. 86.
- Włodarski J., *Spółczesność i życie codzienne*, w: *Historia Elbląga*, t. 2, cz. I (1466-1626), red. A. Groth, Gdańsk 1996, s. 143-145.
- Zawadzki W., *Katolickie księgi metrykalne diecezji elbląskiej*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 84/2005, s. 373-393.
- Zawadzki W., *Ożenki katolickie jako element ruchu migracyjnego w nowożytnym Elblągu*, w: *Życie lokalnych społeczności w Prusach Królewskich wpisane w księgi metrykalne*, red. W. Zawadzki, Elbląg 2016, s. 197.
- Zawadzki W., *Przeszłość Elbląga w katolickich księgach metrykalnych zapisana*, „Rocznik Elbląski”, 26/2015, s. 27-28.
- Zawadzki W., *Znaczenie drugiego pokoju toruńskiego dla Elbląga*, w: *Polska i ziemie pruskie po pokoju toruńskim (1466 r.). Skutki i znaczenie dla ziem pruskich*, red. D. Makiła, Warszawa 2017, s. 43-50.